

Жанғара ДӘДЕБАЕВ,
эл-Фарби атындағы ҚазҰУ жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институтының директоры,
филология ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері

ӘДЕБИ СЫННЫҢ ОЗАТ ТҰЛҒАСЫ

Филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Құлбек Ергөбек – қазіргі әдебиеттанудың көрнекті қайраткері. Әдебиеттану ғылымы әуелден басты үш сала болып дамуда: әдебиеттің тарихы; әдебиеттің теориясы; әдебиеттің сыны. Профессор Құлбек Ергөбек осы үш саланың дамуына бірдей үлкен үлес қосып, ерен еңбек сіңіріп келеді. Әдебиеттің тарихында талғампаз таныммен парлайды, әдебиеттің теориясына терең ағыстар жүйесімен бойлайды, әдеби сын көгінде сындарлы сазымен самғайды.

Университет аудиториясында тыңдаған лекцияларымыздың тобында «XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті» пәні XX ғасырдың басындағы қоғамдық-саяси өмірдің қилы-қилы талас-тартыстарынан хабар беретін. Лекторымыз - қарт профессор Бейсембай Кенжебаев. Бейсекеңнің лекциясынан кейін кейбір студенттер лекцияда айтылған жайлардың біразына түсінік береді. Бірі дұрыс, бірі бұрыс сияқты. Солардың ішінде Құлбек Ергөбектің сөзі өтімді болып шығатын.

Бейсекең бізге «XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті» пәнінен кейін Сұлтанмахмұт Торайғыров шығарма-шылығы бойынша арнаулы курс оқыды. Ағартушы ақындар, ағартушы демократ ақын-жазушылар туралы, олардың өмірі мен шығармашылығы туралы білім алдық. Сыртқы түр-түсі, қимыл-қозғалысы жинақы, лекция оқы-

ғандағы үні де бір қалыпты. Шашын қысқа алдырған. Костюмінің түймесі үнемі түймеленулі. Студенттер арасынан Бейсекеңнің Мәскеуде Мағжан Жұмабаевтан оқығаны жайында айтушылар, өзіміз оқып жүрген университеттің филология факультетін бітіргені, қазақ әдебиеті кафедрасында М.О. Әуезовпен бірге қызмет еткені, М.О. Әуезов ұстаздық еткен кафедрада отыз жыл бойы меңгеруші болып келе жатқаны туралы мәлімет беретіндер бар. Ол тұста Мағжан Жұмабаевтың атын атауға болмайтын. Соған қарамастан, Бейсекеңнің Мағжаннан сабақ алғанына, дәріс тыңдағанына ертегідегі бір ерекше істей қараймыз. Бірте-бірте Бейсекеңе қатысты қандай ірі істер де біз үшін әдеттегідей, солай болуға тиісті секілді болып көріне бастады. Аудиторияда, аудиториядан тыс жерлердегі әңгіме арасында небір маңызды ойлар айтылады. Бейсекеңнің жас кезінде ағарту министрі болғанын айтушылар да табылды. Бәрі де рас екен. Кейін білсек, Бейсекең ағарту министрі болғанда, Алматыда емес, Ташкентте болыпты. Бала кезінде. Ғани Мұратбаев Бейсекең бастаған бір топ жетім балаларды Ташкенттегі мектеп-интернатқа орналас-тырады. Мектеп-интернаттың оқушылар деңгейіндегі бас-қару құрылымы үкімет құрылымымен бірдей екен. Мектеп-интернаттың Министрлер кеңесінің құрамында Бейсекең ағарту министрі болыпты. Біз бұған да әдеттегідей қарадық. Өйткені бұл тұста Бейсекеңнің қандай министрден де абы-ройлы, құрметті, ардақты адам екені туралы ұғымымыз қалыптасып қалған еді.

Пәнді оқу барысында XX ғасырдың басындағы қазақ ақын-жазушыларының өмірі мен шығармашылығы айналасында кезінде қарама-қарсы пікірлердің қатты қайшыласқанынан хабардар болдық. Бейсекеңнің XX ғасыр басындағы ақын-жазушылардың өмірі мен шығармашылығының әр сәтін, әр қырын бір талдап тандап, талғап алғанын, қарама-қарсы пікірлердің қайшыласқан өрісінен аман-есен алып шыққанын, сөйтіп елдің игілігіне айналдырғанын білдік.

Бейсекеңнің лекциялары артық эмоциясыз, бір қалыпты болғанмен, талдаулары нақты, пайымдаулары терең, тұжырымдары негізді еді. Бөтен біреулер теріс жорып, теріс түсініп қалатындай дерексіз ойларды айтпайтын. Әр ойын, әр тұжырымын, әр пікірін студенттеріне анық, айқын жеткізетін. Алайда олардың мәнін, жүйесін түсіну үшін, Бейсекеңнің өзінің қалыбына түсіп, ақылдың дегенінен көз жазбай, үн-түнсіз, алаңсыз ықылас қойып тыңдау керек болатын. Ал семинар сабақтарында ұстаз студенттердің өздігінше жасаған жұмыстарының мазмұнына ерекше мән берді. Бейсекеңнің қадағалуымен студенттердің лекциядан, оқулықтан, қосымша әдебиеттерден алған білім мазмұны семинар тақырыптары бойынша өздігінше орындаған жұмыстары, алған тәжірибесі арқылы жаңа сапаға ие болатын, білім алушылардың ақыл-ойының, болмыс-бітімінің өшпейтін, сөнбейтін жарығына, айрықша рухани байлығына айналатын. Құлбек Ергөбек осы кісіден тәлім-тәрбие алды. Алғашқы студенттік ғылыми-зерттеу жұмысын Бейсекеңнің жетекшілігімен жазды.

1975 жылы университетті бітірдік. Жас мамандардың болашақ жұмыс орындары анықталды. Мен Қарағанды облысына баратын болдым. Дипломымызды алдық. Енді жолға шығамыз деп жүргенде, университетті өзіммен бірге бітірген бірнеше жас маман жұмысқа Ғылым академиясының М. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтына баратын болғандарын айтты. Құлбектен анығын білсем, оларды М. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтына жұмысқа алып қалуға профессор Тұрсынбек Кәкішев уәде беріпті. Тұрсынбек Кәкішев - менің диплом жұмысымның жетекшісі болған кісі, өзі студенттердің ғылыми қоғамына басшылық жасап, мені әдебиеттану тобындағы студенттерге «бастық» етіп қойған. Жаңағы хабарды ести сала, Тұрсынбек ағама телефон соқтым. Сәлемдескен соң: «Аға, біздің жігіттердің біразын Әуезов институтына жұмысқа алып қалып жатыр екенсіз, мені де алып қалыңыз!» - дедім. Ағам сөзге келген жоқ: «Онда ертең сағат онда министрствоның алдына кел», - деді.

Ертеңіне бес жас маман Тұрсекеңнің кел деген жеріне келіп тұрдық. Тұрсекең бізді министрдің орынбасарына алып барып, біздің облыстарға тарап кеткенімізден гөрі Әуезов институтында қалғанымыз елге де, ғылымға да пайдалырақ болатынын айтты. Министрдің орынбасары жас мамандарды жұмыс орындарына бөлу туралы бұйрыққа өзгеріс енгізіп, бесеумізге Әуезов институтына барып жұмысқа тұруға жолдама жазып берді.

Бүгіндегі әдебиеттанудың, әдеби-көркем сынның сындарлы сардары, профессор Құлбек Ергөбек сол бес түлекті *Бес қасқа* деп атады. Бес қасқаның бірі – Құлбектің өзі, бірі - мен, енді бірі - Жарылғасын Әбішев. Бүгінде Құлбек Шымкент педагогтік университетінің профессоры, Жарылғасын – Нархоз университетінің (бұрынғы Алматы Халық шаруашылығы институтының) профессоры, мен - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессорымын. Біздің бір салада бірге келе жатқанымызға жарты ғасырдан астам уақыт болды. Соған шүкірлік етеміз.

Бейсекең пенсияға шыққаннан кейін де кафедрамен байланысын үзген жоқ. Біз де барып, хал-жағдайын біліп, сәлем беріп тұрдық. Бейсекеңнің қас-қабағына қарап, баладай бағып-қағып отырған Құлбек пен Баянның дастарханының басында Бейсекеңнің кесесіне қол жалғап, бірге отырдық, Бейсекеңмен дәмдес болдық. Бейсекең әңгіме айта қалса, Құлбектің қаламы мен қағазы дайын, жазып отырады. Ағамыздың сөзін біз де үлкен ыждағатпен тыңдаймыз. Бірақ бірнәрсе жайлы сұрап, мазаламаймыз. Шаршатып аламыз ба деп тартынамыз. Құлбек сөздің орайына қарай Бейсекеңді сөйлетіп алғысы келіп отырады, Бейсекеңнің әр сөзін алтынға балайды. Оңашада Бейсекеңнің осы сөздерінің ізімен кейін роман-эссе жазбақ ойы барын айтады. Біз мақұлдаймыз.

Бейсекеңнің кітапханасы бай еді. Іздегенде таптырмайтын небір кітаптары болды. Соларды көріп, сүйсінсем, Құлбек Бейсекеңнің кітапханасының бұрынғы байлығы жайында әңгімелейді. XX ғасырдың елуінші жылдарының басында Бейсекең қуғын көріп, жұмыстан босап қалған

жылдары күнкөріс үшін кітапханасындағы сирек кездесетін құнды кітаптарының бірталайын сатуға мәжбүр болған екен. Осы әңгімеден кейін ішім удай ашыды: ел кітапханаларынан іздеп таба алмай жүрген бірнеше кітабым бар еді, әлгі сатылған кітаптардың ішінде солар да кеткендей сезіндім.

Құлбек Бейсекеңнің кітаптарына көзінің қарашығындай қарады. Ешкімге бермеді. Бейсекеңнің кітапханасының есігін көбіне жабық ұстады. Соған қарамастан, Бейсекеңнің бір кітабын бірер күнге сұрадым. Құлбек екеуміз университетте бірге оқығанбыз, Бейсекеңнің лекцияларын бірге тыңдағанбыз, ол Бейсекеңнің кенже баласындай, мен ертерек еншісін алып, бөлек үй болып кеткен үлкен баласы сияқтымын. Бейсекеңе бірдеңе жайында бір ауыз сөз айтар болсам, алдымен мұныма Құлбек қалай қарар екен деп ойланып аламын. Құлбек бір сөзге келмей, сұраған кітабымды қолыма ұстатты. Көңілім толып, мәз болдым. Ол кітап Шоқан Уәлихановтың 1904 жылы Н.И. Веселовскийдің редакциясымен «Орыс географиялық қоғамының этнография бөлімшесі бойынша жазбаларының» арнайы томы (XXIX том) түрінде шыққан «Ш.Ш. Уәлихановтың шығармалары» [1] еді. Кітаптан менің көзіме ыстық көрінгені Едіге туралы материалдар болды. Бұрын сирек кездесетін кітаптар қорынан Едігенің биліктері туралы үзінді түрінде жазып алған мәліметтерімді осы кітаптан толық алдым.

Едігенің биліктері туралы мәліметтерді біршама толық алғаныма қуанып тұрғанда, Құлбек Бейсекеңнің қилы жылдары «Едіге батыр» жырын қалай қорғағаны туралы әңгімеледі. Халық үшін жат саналып қалған жыр жайында Бейсекеңнің XX ғасырдың отызыншы жылдарының аяғынан қырқыншы жылға дейін бірнеше мақала жазғанын, ол мақалаларында «Едіге батырды» халықтық тұрғыдан бағалағанын, оған қорған болғанын Құлбектің әңгімесінен білдім.

Едігенің билігі, Едіге мен Тоқтамыстың арасы туралы
5 Бейсекеңнің кітапханасынан алған сол мәліметтерді

кандидаттық диссертациямда да, докторлық диссертациямда да пайдаландым. Кейін билер дәуірінің әдебиеті туралы зерттеулерімде де пайдасы тиді. Бүгінде осы жайларды есіме алып, іштей: «Жақсыдан – шарапат», - деген осы екен-ау деп ойға қаламын. Қолымдағы түрлі дерек көздері, мәліметтер негізінде Бейсекең қорғаған, Бейсекең қолдаған Едігенің ғылыми өмірбаянын жазу туралы ойладым, жаздым...

Қазақ әдебиеттану ғылымында Бейсембай Кенжебайұлы негізін қалаған ғылыми бағыт, Бейсембай Кенжебайұлы қалыптастырған ғылыми мектеп қазақ халқының қоғамдық санасының жаңаруына, ұлттық құндылықтарының дамуына, интеллектуалдық әлеуетінің артуына аса зор ықпал етті. Құлбек Ергөбек сол ықпалдың айдынында жүзіп жүріп жетілді, әдебиеттанудың кемел тұлғасына айналды.

Бейсекеңнің әр сөзін аузынан қағып алып, қағазға түсіріп отырғанда, Құлбек біздің көзімізге асыл қазынаның қақпасын бағып отырғандай болып көрінуші еді. Расында да солай болып шықты. Құлбек Бейсекең туралы роман-эссесін жазып, Бейсекеңнен қалған асыл қазынаны халықтың игілігіне ұсынды. Түркістаннан Бейсекеңнің музей-кітапханасын ашты. 2012 жылы Бейсекеңнің музей-кітапханасының ашылу салтанатына Құлбектің шақыруымен ол кісіден дәріс алған белгілі әдебиеттанушы ғалымдардың бәрі дерлік келді, Бейсекең достық қарым-қатынаста болған шетел ғалымдары, әдебиетшілері, білім, ғылым қайраткерлері қатысты.

Ұшқан ұямыз, дәріс алған ұстаздарымыз, шығармашылық еңбек, қызмет саламыз бір. Сондықтан бір-бірімізді бір шама жақсы білеміз. Әдебиет туралы сөз сөйлеуге әркімнің-ақ таласы бар. Академиялық ұғымдағы әдебиет сыншысы болу қиын, ал Құлбек Ергөбектей сыншы болу, менің білуімше, мүмкін емес.

Құлбек Ергөбек тереңге бойлап, биіктен барлап, тербеліп, тебіреніп ойлайды. Құлбек Ергөбек әдеби сынын

алыстан сермеп, жүректен тербеп толғайды. Құлбек Ергөбек аямай талдап, абайлап мақтап, аялап сынайды.

Қазіргі шақта қазақ әдебиетінің сынында Құлбек Ергөбектен озған әдебиет сыншысы жоқ. Ол – қазақ әдеби сынының озат тұлғасы.

Құлбек Ергөбек - қазақ әдебиеттану ғылымының, қазақ әдеби сынының, Қазақстан жоғары мектебінің дамуына, жоғары білім алушы жастардың ақыл-ойының, азаматтығы мен кісілігінің қалыптасуы мен кемелденуіне, қоғамның интеллектуалдық әлеуетінің артуына зор еңбек сіңіріп келе жатқан ерен еңбек иесі, қайраткер шығармашылық тұлға.

20.02.2023